

پژوهش در پرتو اخلاق: با تاکید بر علوم انسانی

الیاس بیگدلی^۱

طاهره الهی^۲

چکیده

دنیای امروزی عصر اطلاعات، ارتباطات و فناوری نامیده شده است و علم و دانش با سرعت سرسام‌آوری در حال رشد و پیشرفت است و پایه و اساس همه پیشرفته‌ها هم پژوهش تلقی شده است. اما وقتی موضوع همین عرصه پیشرفت و پژوهش، انسان باشد، حفظ کرامت، حرمت و سلامت یک مسئولیت همگانی است ولی متأسفانه امروزه ارزشهای اخلاقی کمرنگ شده است. لذا هدف این مقاله بررسی و شناسایی اصول و معیارهای اخلاقی در پژوهش‌های علوم انسانی بود. با مطالعه منابع و مآخذ و تدبیر در مسائل و چالش‌های اخلاقی، رعایت اصول و معیارهای زیر را در انجام پژوهش ضروری یافته و به این نتیجه رسیدیم که اخلاق در پژوهش باید در چهار حیطه مد نظر قرار داده شود؛ اخلاق پژوهشگر (انگیزه پژوهشگر، امانتداری و اجتناب از انتحال، رازداری، حرفه‌ای بودن، شهامت و شجاعت، حقیقت‌جویی، تقدم فهم بر نقد، نقدپذیری، پرهیز از دخالت دادن خواسته‌های شخصی و گروهی، پرهیز از شتابزدگی و آگاهی از قوانین و مقررات و سیاستها)، اخلاق مربوط به موسسات پژوهشی (سودمندی، کیفیت، آسیب نرساندن، نظارت، دقت و استقلال)، اخلاق مربوط به شرکت‌کنندگان در تحقیق (رضایت آگاهانه، حریم خصوصی، ناشناس ماندن، محرمانه ماندن، آسیب ندیدن) و اخلاق پژوهشی مربوط به انتشار نتایج (صداقت، احترام به پژوهشگران و همکاران سابق، همگانی بودن و چاپ نتایج). این اصول اخلاقی باید سرلوحه پژوهش و کار پژوهشگر باشد تا ضمن حرکت در مسیر حق و حقیقت‌جویی، حقوق فردی، اجتماعی و انسانی دیگران نیز رعایت شود تا نتایج آن ضمن آسیب نرساندن به دیگران در جهت رشد و توسعه و تعالی جامعه بشریت باشد.

کلید واژه: اخلاق - پژوهش - علوم انسانی - اخلاق پژوهشی

^۱ کارشناسی ارشد علوم تربیتی و عضو هیأت علمی شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان زنجان

Email: bigdeli2mt@gmail.com

^۲ استادیار گروه روانشناسی دانشگاه زنجان

مقدمه:

ارزش و اهمیت تحقیق و پژوهش علمی بر کسی پوشیده نیست. اصولاً هدف اصلی یا دست کم یکی از اهداف اصلی نظام‌های آموزشی در هر جامعه، پرورش پژوهشگر و محقق است. یکی از شاخصه‌ها و مولفه‌های مهم برای ارزیابی میزان موفقیت نظام آموزشی، شمار پژوهشگرانی است که تربیت کرده و در خدمت جامعه و بشریت قرار داده است. از سوی دیگر، رشد علمی، صنعتی، اقتصادی و فرهنگی هر جامعه‌ای مرهون پژوهش‌های جدید و مبتکرانه است. کمرونی پژوهش در هر رشته‌ای به کمرونی و ناکارآمدی آن رشته منجر خواهد شد. با پژوهش درخت دانش جان می‌گیرد، رشد می‌کند و ثمر می‌دهد و به طور کلی پیشرفت و ترقی مادی و معنوی جوامع انسانی مدیون پژوهش است.

در عین حال ضربه‌هایی که بشر از پژوهش‌های برخی دانشمندان دیده است و می‌بیند، آنقدر فراوان و زجرآور است که با کمتر چیزی قابل قیاس است. بی‌دینی‌ها، حقیقت‌ستیزی‌ها، جنگ‌های مدرن و حق‌کشی‌های جدید، همه محصول پژوهش‌های ناصواب، مخرب و ویرانگی بعضی از اندیشمندان است. اگر پژوهش جهت‌گیری صحیحی نداشته باشد و در مسیر توسعه معنویت، انسانیت و رشد اخلاق نباشد، اگر اصول اخلاقی در آن به کار نرود، نه تنها در خدمت آبادانی دین و دنیای بشریت نیست بلکه عاملی برای تخریب و نابودی حیات آدمیان نیز خواهد بود. اینجاست که به اهمیت و نقش فوق‌العاده اخلاق در پژوهش (اخلاق کاربردی در پژوهش) بیش از پیش پی می‌بریم (شریفی، ۱۳۹۱: ۶۴). اینجاست که جامعه علمی با این سوال اساسی مواجه می‌شود که علم در زمینه پیشرفت تا کجا آزاد است و چه کسی باید در مورد کنترل یک فعالیت علمی تصمیم‌گیری کند. چنین مقدماتی بحث ارتباط اخلاق با حوزه‌های مختلف علم را به یکی از مباحث اساسی روز تبدیل کرد؛ مسأله‌ای که اگر به تاریخچه آن نگاه کنیم می‌فهمیم که به ظاهر از علوم انسانی شروع نشد ولی اکنون به یکی از مهمترین چالش‌های این علوم تبدیل شده است. علومی که موضوع مورد بررسی آنها نه فن‌آوری زندگی انسان بلکه خود انسان، باورها و رفتارهایش است و برای صیانت از ارزش، اعتبار و حرمت انسان و رعایت حقوق وی، همه پژوهشگران باید به کارگیری اخلاق را سرلوحه کار خود قرار دهند.

تاریخچه اخلاق کاربردی در پژوهش

آنچه در دهه‌های اخیر باعث شد اخلاق در پژوهش مورد توجه قرار گیرد، انتشار خبرهای غیراخلاقی مختلفی مانند تزریق سلول‌های سرطانی کبد به بیماران بدون اطلاع آنها توسط پژوهشگران آمریکا، تزریق ویروس هیپاتیت به یک گروه از کودکان عقب مانده ذهنی، تحقیقات بر روی 400 بیمار آفریقایی مبتلا به سفلیس بدون این که کار درمانی بر روی آنها انجام گیرد و انجام تحقیقاتی خشن و غیرانسانی بر روی جنین انسان بوده است (کرمی، ۱۳۸۰: ۴).

اولین تلاش برای تدوین اخلاق پژوهش، بیانیه نورنبرگ (۱۹۵۴) بود. این بیانیه آزمایش‌های غیرانسانی نازی‌ها را بر روی زندانیان سیاسی و اسرای جنگی در خلال جنگ جهانی دوم، محکوم می‌کرد. پس از این بیانیه، بیانیه‌های هلسینسکی ۱ و ۲ واکنشی به این اقدامات غیرانسانی و آغازی برای تدوین رهنمودهای اخلاقی،

فکر تأسیس کمیته های اخلاقی و توجه به اخلاق در پژوهش در حوزه های مختلف دانش بشری از جمله علوم انسانی بوده اند (خالقی، ۱۳۸۷: ۸۳).

اخلاق در پژوهش را در چند حیطه می توان مورد نظر قرار داد که مهمترین آنها عبارتند از: اخلاق پژوهشگر، اخلاق موسسه های پژوهشی، اخلاق شرکت کنندگان در پژوهش و اخلاق مربوط به انتشار نتایج. در قسمتهای بعدی این حیطه ها را به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار می دهیم.

۱- اخلاق پژوهشگر:

شکی نیست که تحقیق و پژوهش علمی در علوم انسانی در دنیای امروز اهمیت فراوانی دارد و در دین اسلام نیز از جایگاه والایی برخوردار است و واضح و مبرهن است که افکار، اندیشه ها و آثار محققان و پژوهشگران هر جامعه زیرساختهای علمی آن جامعه را تشکیل می دهد و بناهای علمی و نتایج عملی و تجربی بسیاری به همراه دارد. از این رو اگر پژوهشگران ارزشها و صفات نیک اخلاقی را با مسائل پژوهشی خود عجین سازند، زیرساختهای علمی همراه با اثرات و نتایج مثبت و همیشگی خواهد بود و اگر انجام چنین پژوهشهایی پژوهشگران اخلاق را به بوته فراموشی بسپارند، نتایج زیانباری متوجه آن جامعه و بشریت خواهد شد. به همین منظور به برخی از اصول اخلاقی که پژوهشگران باید به کار گیرند اشاره می شود.

۱-۱- **انگیزه پژوهشگر:** نخستین مسأله ای که شایسته و بایسته است پژوهشگران به آن توجه کنند این است که نیت و انگیزه خود را برای خدا خالص کنند و به خاطر جلب رضای خدا و تقرب به درگاه او تحقیق و پژوهش انجام دهند. زیرا در نظام اخلاقی اسلام نیت و انگیزه به اندازه عمل و بلکه بیشتر از آن اهمیت دارد. به همین دلیل پیامبر اسلام فرمود: «نیت مومن برتر از عمل اوست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۸۳). انگیزه محقق نباید کسب شهرت، قدرت، شهوت و یا امرار معاش باشد چون در آن صورت نه تنها فاقد ارزش حقیقی خواهد بود بلکه به ضرر جامعه، بشریت و انسانیت خواهد بود چون اخلاق فدای مسائل دنیوی و بی-ارزش می شود.

۱-۲- **امانتداری و اجتناب از انتحال:** امانتداری در پژوهش و تألیف، رکن مهمی از حیات علمی و تحقیقی یک جامعه است. هر پژوهشگری اخلاقاً موظف است منبع و مدرک هر مطلبی را که نقل می کند ذکر نماید. همچنین امانتداری در پژوهش اقتضا می کند که در نقل قولها و یا در استنادها به سخن دیگران از قطعه کردن مطالب - که محل مراد کامل آن نقل است - پرهیز شود (واحدجوان، ۱۳۹۰). در پژوهش نه تنها باید رسم امانتداری را به جا آورد بلکه باید از انتحال هم دوری جست که یکی از آفات بزرگ اخلاقی پژوهش و تألیف است. انتحال به دو معنا است یکی معنای رایج و شایع آن که همان سرقت ادبی است. دیگری به معنای خود را به مذهبی بستن، خود را به مذهب یا قبیله ای منسوب ساختن، خویشتن را به کسی بازخواندن است. بر این اساس نویسندگانی که می کوشند برای درست جلوه دادن سخن و مدعای خود، افراد نام و نشان دار و صاحب نفوذ علمی و تاریخی را مدافع نظریه خود معرفی کنند در حقیقت مرتکب عمل غیر اخلاقی انتحال شده اند چون هیچ نسبتی از لحاظ فکر، عقیده و نظریه با مرجع ندارند (شریفی، ۱۳۹۱: ۷۵). پس رعایت مالکیت فکری در برخورداری از اطلاعات بدست آمده یکی از مصادیق امانتداری است.

۱-۳-رازداری: پژوهشگر به بسیاری از اطلاعات شخصی افراد دست می‌یابد که اسرار آنهاست و فاش نمودنشان تعدی به حقوق دیگران است و از نظر اخلاقی جزء اعمال ناشایست محسوب می‌شود. باید از افشای اطلاعات افراد با مشخصات خودداری شود و حتی باید تحلیل هم به طور کلی صورت گیرد و نه با نام و مشخصات افراد.

۱-۴-اصل حرفه‌ای بودن در پژوهش: بدون احراز شرایط لازم و کافی به پژوهش پرداختن امری غیراخلاقی است و این اصل در مورد همه حرفه‌ها صادق است. پژوهش غیرحرفه‌آب نه تنها به تولید علم و توسعه آن یاری نمی‌رساند بلکه سبب حیرت و سرگشتگی پژوهشگر می‌گردد (قراملکی، ۱۳۸۳: ۷). افزون بر این پژوهشگر باید تلاش کند تا از هرگونه دوباره‌کاری پرهیز نماید.

۱-۵-شهامت و شجاعت: پژوهشگر باید در انجام پژوهش و تحقیقات علمی با شجاعت و شهامت قدم برداشته و نباید به دلیل ترس از ناتوانی و یا ترس از مشکلات احتمالی و یا امکانات کم از انجام کارهای دزبزرگ خودداری کند. این مسأله تا جایی مهم و اساسی است که از مشورت با شخص ترسو نهی شده است. امام علی (ع) فرموده‌اند: «هرگز با انسان ترسو مشورت نکن چرا که تو را از انجام کارهای مهم باز می‌دارد و موضوعات کوچک را در نظر تو مهم جلوه می‌دهد». از طرف دیگر پژوهشگر باید شجاعانه به دنبال حق و حقیقت باشد و بعد از رسیدن به نتیجه به خاطر اینکه ممکن است افرادی آن را نپذیرند از مطرح کردن آن نهراسیده و با شجاعت و شهامت از نظریه خود دفاع کنند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۱۷۱).

۱-۶-حقیقت‌جویی و حقیقت‌طلبی: وظیفه اخلاقی پژوهشگر حقیقت‌جویی و کشف حقیقت است. به قول معروف حقیقت پژوهش، بررسی و جستجوی حقیقت است و نه اصرار و ابرام به چیز دیگری. بر پژوهشگر لازم است تمام تلاش خویش را در جهت کشف حقیقت به کار گیرد، هرچند به مذاق عده‌ای خوش نیاید. به ارسطو اعتراض شد که چرا حرمت استاد خود، افلاطون را ننگ نداشتی و دیدگاه او را به نقد کشیدی؟ پاسخ داد «افلاطون را دوست دارم اما به حقیقت بیش از افلاطون علاقه دارم (فروغی، ۱۳۲۴: ۳۱).

۱-۷-تقدم فهم بر نقد و نقدپذیر بودن پژوهشگر: یکی از مهمترین و حساس‌ترین مسائل اخلاق پژوهش و نقد این است که پژوهشگر و محقق نقادی که در جستجوی درستی و نادرستی یک اندیشه و نظریه است، نخست باید آن سخن و نظریه را خوب فهمیده باشد. زیرا نقد بدون فهم دلیل مطلب، در حقیقت نقد ذهنیات خود نقاد است و نه نقد آن مطلب یا مسأله. از لحاظ اخلاقی شایسته نیست که قبل از فهم درست یک نظریه و مدعا، به صرف تصویری مبهم یا ضعیف به نقد آن بپردازند (واحدجوان، ۱۳۹۰). نقدپذیری نیز یک موضوع اخلاقی است؛ عجب، غرور و به ویژه تکبر ناشی از پیش‌کسوتی مانع نقدپذیری محقق می‌گردد. نقدی که بر تحقیقات پژوهشگر نوشته می‌شود بهترین هدیه‌ای است که می‌توان گرفت. از اینرو باید نقدها را ارج نهاد و نقادان را تکریم نمود (قراملکی، ۱۳۸۳: ۱۷).

۱-۸-پرهیز از دخالت دادن خواسته‌های شخصی و گروهی: پژوهشگر منصف کسی است که اصل بیطرفی را در تحقیق مورد توجه قرار دهد. او هرگز نباید دیدگاهها، خواسته‌ها و اغراض شخصی یا صنفی خود را بر موضوع تحقیق تحمیل کند. تحقیق معتبر تحقیقی است که بیطرفانه و بدون حب و بغض‌های

پیشین باشد. کسانی که باورها و دیدگاههای خود را بر منابع تحقیقی تحمیل می‌کنند، هم خود و هم مخاطبانشان را به گمراهی و انحراف می‌کشاند و هم تحقیقی نامعتبر و نادرست ارائه می‌دهند. محقق راستین کسی است که خود را تابع نتیجه تحقیق بداند و نه اینکه نتیجه را تابع خودش (شریفی، ۱۳۹۱: ۷۳).

۱-۹- پرهیز از شتابزدگی و مبالغه: شتابزدگی و عجله بی‌مورد یکی از آفات بزرگ و مخرب پژوهش است و حتی یکی از رذایل اخلاقی به شمار می‌رود. کمترین آفت شتابزدگی این است که مانع درک صحیح موضوع می‌شود. پژوهشگر شتابزده نمی‌تواند همه‌جانبه به موضوع پژوهش خود بیندیشد. صبر و بردباری رکن مهم پژوهش است (واحدجوان، ۱۳۹۰). پژوهشگر زمانی می‌تواند به موفقیت‌های بزرگی دست یابد که صبر و بردباری را پیشه خود سازد. علاوه بر این ممکن است محقق در مورد ضرورت و اهمیت تحقیق خود مبالغه کند و یا در مورد نتایج و یافته‌هایش غلو نماید، و یا حتی در ایراد گرفتن بر کارهای دیگران اغراق کند و به سرزنش آنها پردازد و یا در تعریف و تمجید از نظریه‌ها و یافته‌های دیگران غلو کند که از نظر اصول اخلاقی هیچ کدام صحیح نیست. پژوهشگر نباید به ستایش و سرزنش دیگران پردازد زیرا پژوهش جای دفاع عقلانی است و نه ستایش، جای نقد علمی است و نه سرزنش (بابایی، ۱۳۹۰).

۱-۱۰- آگاهی از قوانین، مقررات و سیاستها: لازم است پژوهشگر از قوانین، مقررات و سیاستهای حرفه‌ای سازمانی، دولتی و راهبردی در طرح، اجرا، گزارش‌دهی و انتشار نتایج و نیز مقررات مربوط به حقوق شرکت‌کنندگان در تحقیق و موسسات آگاه بوده و آنها را رعایت نماید. در صورت نقض قوانین و مقررات و حقوق افراد ذینفع و جامعه، عمل وی غیراخلاقی خواهد بود (خالقی، ۱۳۸۷: ۶).

۲- اخلاق مربوط به موسسه‌های پژوهشی:

پایه و اساس پیشرفت و توسعه علم، دانش، صنعت و تکنولوژی در سازمان‌ها و جوامع، پژوهش است. امروزه، حرفه پژوهش در دل سازمانها جا گرفته است. سازمان به منزله شخصیت حقوقی تأثیر بسیار ژرف و پر دامنه بر حیات بشری دارد. مؤسسه‌های پژوهشی بسی بیش از اشخاص حقیقی (پژوهشگران) نقش و تأثیر اجتماعی دارند. به همین دلیل، سازمانهایی که به امر پژوهش می‌پردازند، در قبال همه عناصر محیط درونی، بیرونی (مستقیم و غیر مستقیم) خود مسئولیت دارند. پای بندی به تعهدات اخلاقی در مقیاس سازمان صرفاً بر اساس ضوابط اخلاقی حاصل نمی‌آید، بلکه مؤسسه‌های پژوهشی باید با شناخت کامل از عناصر محیط، حقوق هر یک از آنها را استقصاء کنند و پس از طبقه بندی آنها و با تعیین اولویت به تدوین منشور چند وجهی اخلاق پژوهش دست یابند (قراملکی، ۱۳۸۳: ۸).

موسسه‌ها موظفند در حین ثبت قرارداد با پژوهشگران و یا استخدام آنها منشور و اصول اخلاقی را که لازم است پژوهشگران در فرایند پژوهش رعایت نمایند به اطلاع آنها رسانده و آنها را ملزم به رعایت این اصول بنمایند. رعایت موارد زیر نیز جزء وظایف اخلاقی موسسه‌های پژوهشی است و اخلاقاً ملزم به رعایت آنها هستند.

۲-۱- اصل سودمندی: تحقیق صرفاً برای تحقیق نباشد بلکه نفع و نتیجه عملی برای گسترش علم و دانش و پیشرفت جامعه و رفع مسائل و مشکلات را مد نظر قرار دهد.

۲-۲- کیفیت: کار موسسه‌های تحقیقاتی فقط تکرار مکررات و تحقیقات پیشین نباشد بلکه کشف حقیقت نموده و گامی به رو به جلو بردارند.

۲-۳- اصل آسیب نرساندن به دیگران: خطرات احتمالی فرایند تحقیق را بررسی نموده و اطمینان حاصل نمایند که آسیبی به شرکت کنندگان در تحقیق و جامعه وارد نمی‌آید.

۲-۴- اصل نظارت و کنترل: موسسه‌ها موظفند فعالیت پژوهشگران را زیر نظر داشته باشند تا مسائل غیراخلاقی متوجه سازمان و مشارکت کنندگان نشود.

۲-۵- اصل دقت: بسیاری از موسسه‌های تحقیقاتی و کمیته‌های پژوهشی از بودجه و امکانات دولتی استفاده می‌کنند و لذا باید در بکارگیری امکانات و استفاده از بودجه‌ها دقت لازم را به عمل آورند و از هدر رفتن بیت‌المال، بودجه و امکانات و نیروی انسانی جلوگیری نمایند و آنها را در خدمت پیشرفت جامعه و سازمان خود به کار گیرند و گرنه هرگونه کوتاهی و اهمال کاری غیراخلاقی است و باید پاسخگو باشند.

۲-۶- اصل استقلال: موسسه‌های تحقیقاتی باید استقلال خود را در اجرا و تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری و انتشار نتایج حفظ نمایند و تابع نظرات و تهدیدات افراد سودجو، فرصت‌طلب و شهرت‌طلب نباشند. علاوه بر این نباید پژوهشگران خود را برای رسیدن به نتیجه‌ای خاص (و نه حقیقت) تحت فشار قرار دهند بلکه باید استقلال آنها را حفظ نمایند (سلطانی، ۱۳۸۹).

۳ - اخلاق پژوهشی مربوط به شرکت کنندگان:

استفاده از انسان‌ها به عنوان آزمودنی‌های پژوهش، در بین پژوهشگران به ویژه در حوزه علوم انسانی شیوه متداولی است و منظور از آزمودنی انسانی، افرادی هستند پژوهش به نوعی بر اساس مشارکت این افراد و اطلاعاتی که (به شیوه مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و...) در اختیار پژوهشگر می‌گذارند شکل می‌گیرد. چندین اصل اخلاقی بر روابط بین پژوهشگر و شرکت کننده حاکم است:

۳-۱- رضایت آگاهانه: به کار گرفتن داوطلبان برای آزمایش همواره باید با آگاهی کامل آنان از هدف و طبیعت آزمایش، روشهایی که به کار گرفته می‌شود، خطرهای موجود در آن و انتظاراتی که از شرکت کنندگان می‌رود همراه باشد. هنگامی که آزمودنی‌ها از افراد خردسال، پیران، عقب مانده‌های ذهنی انتخاب می‌شوند، باید شرکت آنان در آزمایش با رضایت آگاهانه والدین، سرپرستان و موسسات مسئول نگهداری آنها صورت گیرد. آزادی شرکت یا امتناع آزادانه شرکت در آزمایش، تحقیق، جزو اصول اخلاقی به شمار می‌رود و شرکت کنندگان این آزادی را دارند که هر زمان بخواهند از آن کناره‌گیری کنند، بی‌آنکه مستوجب پرداخت جریمه باشند. نباید هیچ کس را به شرکت در آزمایش یا ادامه آن مجبور ساخت و هرگونه بهره‌کشی از شرکت کنندگان خلاف اخلاق است. (شریفی و شریفی، ۱۳۸۹: ۱۵۸) بعضی مواقع اگر آگاهی شرکت کننده ممکن است نتیجه تحقیق را تحت تاثیر قرار دهد در این صورت ثابت شود که مشارکت افراد تاثیرات سوئی روی آنها ندارد انجام دادن تحقیق به این صورت ضروری است. (احمدی، ۱۳۸۷: ۲۱۵)

۳-۲- حریم خصوصی: هر شخص اطلاعاتی مربوط به خود در نزد خویش دارد که مایل نیست که دیگران از آن مطلع شوند. در یک تعریف از حریم خصوصی آمده است: چیزی خصوصی نامیده می‌شود که

فرد بتواند دسترسی به آن را در مهار خود داشته باشد و حمایت از حریم خصوصی یعنی حمایت از فرد در مقابل دسترسی دیگران به چیزهای خصوصی اش، بدون خواست وی (شهریاری، ۱۳۸۶: ۱۰۱). معمولا مشاهده ثبت رفتار معمولی و همگانی افراد یعنی رفتارهایی که دیگران به طور طبیعی آن را مشاهده می کنند قابل توجیه است. اما مشاهده و ثبت رفتار خصوصی که فرد مورد مشاهده آن را به دلایلی رفتار شخصی و محرمانه خود می داند، تجاوز به حریم خصوصی بوده و غیر اخلاقی محسوب می شود. استفاده از مشاهده کنندگان مخفی، دوربین، میکروفون، یا به کار بردن هرگونه مکاتبه محرمانه بدون آگاهی و اجازه آزمودنی، تجاوز به حریم شخصی وی محسوب می شود. اگر انجام چنین کارهایی ضرورت پیدا کند، باید دلایل آن را برای شرکت کننده این آزمایش توضیح داد و از وی اجازه گرفت. البته این گفته به آن معنا نیست که رفتار خصوصی افراد را اخلاقا نمیتوان مورد مشاهده قرار داد. بلکه این کار را با رضایت و آگاهی شرکت کنندگان و با رعایت رسم صداقت و امانتداری می توان انجام داد (شریفی و شریفی ۱۳۸۹: ۱۶۰).

۳-۳- ناشناس ماندن (اسم مستعار): ناشناسی بدین معناست که پژوهشگر افرادی که نتایج وی را می خوانند راهی برای شناسایی افراد شرکت کننده در پژوهش نداشته باشند و به هیچ وجه نشانه ای برای شناسایی مشارکت کنندگان در پژوهش وجود نداشته باشد (خالقی، ۱۳۸۷: ۴). تمام افرادی که در یک تحقیق شرکت می کنند حق دارند برای خود اسم مستعار انتخاب کنند تا شناخته نشوند (دلاور، ۱۳۸۳: ۴۳).

۳-۴- محرمانه ماندن: اگر ناشناسی همه جا ممکن نیست، محرمانه ماندن را می توان ضمانت کرد. محرمانه ماندن به این معناست که پژوهشگر، هویت پاسخ دهندگان را می داند اما قول می دهد که هرگز آن را فاش نکند. پژوهشگران و همکاران پژوهش که به هویت شرکت کنندگان دسترسی دارند، باید برای پایبندی اخلاقی مربوطه، توجیه شوند و آموزش ببینند و در اولین فرصت، نام و نشانی ها از روی پرسشنامه پاک یا برداشته شود و جای آن ها را شماره یا اسم مستعار بگیرد (خالقی، ۱۳۸۷: ۴).

۳-۵- آسیب نرساندن: آسیب نرساندن بدین معناست که صدمه به مشارکت کنندگان حتی اگر داوطلبانه شرکت کرده اند، وارد نشود. این اصل ایجاب می کند که پژوهش در حیطه علوم انسانی به گونه ای هدایت شود که آسیب نرساندن به شرکت کننده در پژوهش و خانواده و اطرافیان به حداقل برسد. هرگونه صدمه جسمی و زیان مالی که در پی انجام تحقیق بر آزمودنی تحمیل شود بایستی مطابق قوانین موجود جبران گردد (دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی).

۴- اخلاق پژوهشی مربوط به انتشار نتایج:

پژوهشگر نسبت به فرایند پژوهش و مشارکت کنندگان تعهد اخلاقی دارد، نسبت به جامعه هم تعهدات اخلاقی دارد که باید پایبند باشد و حقوق جامعه را رعایت نماید.

۴-۱- صداقت: اخلاق پژوهشی ایجاب می کند که پژوهشگر در ارائه صادقانه نتایج و توزیع و اشاعه آن به جامعه پژوهشی کوشا باشد. پژوهشگران، مسئولیت ویژه ای برای ارزیابی دقیق نتایج پژوهش خود و عرضه آن به عموم دارند. پژوهشگر در مرحله تولید دانش نباید آگاهانه تحت تاثیر پیش داوری ها و اصول غیر منطقی

قرار گیرد و لازم است نتایجی را که واقعا از کار پژوهشی بدست آورده است، چه فرضیه های اصلی پژوهش را تایید کنند، چه رد کنند، صادقانه منعکس سازد واز دخل و تصرف در آن بپرهیزد (خالقی، ۱۳۸۷: ۵).

۲-۴- احترام به پژوهشگران سابق و همکاران: پژوهش نو و جدید در حقیقت نتیجه و محصول زحمات و پژوهش های پیشینیان و دانشمندان گذشته و همکاران است. پژوهشگران و محققان در هر دوره ای با بهره گیری از یافته ها و پژوهش های محققان گذشته می کوشند تا کاروان علم و و دانش و اندیشه را پیش ببرند وفاق های جدیدی به روی خود و بشریت بگشایند. به همین جهت بر هر محقق و پژوهشگر شایسته و بایسته است که از دانشمندان و علمای گذشته به نیکی یاد کرده و زحمات و تلاشهای آنها را فراموش نکند و به تعبیر دیگر مراتب اساتید را مراعات نماید (واحد جوان، ۱۳۹۰). و این را بداند که بخش اعظم کار او نتیجه اندیشه ورزی و تلاش مجدانه پژوهشگران و دانشمندان سابق است. علاوه بر این از همکاران خود تقدیر نماید و نتیجه پژوهش را تنها به حساب خود واریز ننماید.

۳-۴- همگانی بودن: پژوهشگر باید نتایج پژوهشی خود را در اختیار جامعه قرار دهد تا دستاوردها و نتایج علمی او در دنیای علم، تایید و یا رد شود و به پیشرفت علم کمک کند.

هرچند پژوهشگران به طور معمول ، نتایج پژوهش های خود را به چاپ می رسانند، اما تازمانی که این نتایج به چاپ برسد و در معرض ارائه به عموم قرار گیرد، زمان طولانی صرف خواهد شد.

تمامی پژوهشگران در پذیرش قراردادهایشان ، باید اطمینان حاصل کنند که نتایج پژوهش انتشار می یابد و به بهره برداری می رسد. البته ممکن است به دلایل امنیت ملی، لازم باشد که نتایج به اطلاع عموم نرسد و اعلام نتایج به صورت عمومی به وقت دیگری موکول شود، اما به استثنای چنین شرایطی، پژوهشگران و مسئولان پژوهش، باید تلاش کنند تا اطمینان یابند که عموم مردم به نتایج پژوهش دسترسی دارند. هرگونه محدودیتی در مورد حق انتشار باید در همان قرارداد اولیه پژوهش قید شود (اخلاقی، ۱۳۸۷: ۶).

۴-۴- چاپ نتایج : عمل اخلاقی ایجاب می کند که پژوهشگر، یک نسخه مشابه یا دارای محتوای یکسان را همزمان برای چاپ به دو یا چند نشریه ارائه نکند. به علاوه، نوشته هایی که به طور کامل یا ناقص در نشریه دیگری به چاپ رسیده است نباید بدون اجازه و کسب موافقت از انتشارات قبلی برای چاپ به انتشارات دیگر ارائه شود (احمدی، ۱۳۸۷: ۲۱۶).

نتیجه گیری:

اخلاق پژوهش شاخه ای از اخلاق حرفه ای است که به اصول اخلاقی از آغاز پژوهش تا انتشار نتایج می پردازد و اگر بخواهیم اخلاق در پژوهش های علوم انسانی را به طور منسجم ارائه نماییم شامل چهار بخش کلیدی می شود و این چهار بخش صلاحیتها و اصول اخلاقی لازم را مشخص می سازد. ابتدا پژوهشگر که به عنوان اولین عنصر پژوهش باید از ویژگیهایی از قبیل انگیزه الهی، امانتداری، رازداری، شهامت، حقیقت جویی و صبوری برخوردار بوده و خواسته های شخصی و گروهی را در مسائل پژوهشی دخالت نداده و سعی نماید ابتدا یک اندیشه و نظریه را درک نموده سپس به نقد پردازد و علاوه بر این خود نیز نقدپذیر باشد زیرا اگر پژوهشگر از صلاحیتهای اخلاقی لازم برخوردار نباشد و اصول و معیارهای اخلاقی را رعایت نکند پژوهش در مسیر صحیحی هدایت نخواهد شد و نتیجه آن به ضرر پژوهشگر، شرکت کننده در تحقیق و جامعه خواهد

بود. دومین عنصر پژوهش‌های علوم انسانی، شرکت‌کنندگان در تحقیق هستند. از آنجا که مواد پژوهش در علوم انسانی را انسان با تمام ابعاد وجودیش تشکیل می‌دهد، این مسأله حساسیت رعایت اصول اخلاقی را بیشتر می‌کند از جمله رضایت آگاهانه، حریم خصوصی، ناشناس و محرمانه ماندن و آسیب نرسیدن به شرکت‌کنندگان از حقوق اولیه آنهاست و باید رعایت گردد. سومین عنصر، مربوط به اخلاق مؤسسات پژوهشی است. مؤسسات اخلاقاً موظفند رعایت اصول و منشور اخلاقی مؤسسات و حقوق انسانی شرکت‌کنندگان را به اطلاع پژوهشگران برسانند و مدیران و مسئولین مؤسسات، خود الگوی اخلاقی دیگران باشند. و در آخر در انتشار نتایج؛ صداقت، احترام به پژوهشگران سابق، چاپ نتایج و همگانی بودن نتایج پژوهش از اصول اخلاقی این حیطة است. هر پژوهشگری ملزم به رعایت اصول اخلاقی در این چهار حیطة است. برای اینکه پژوهشگران متصف به صفات نیک اخلاقی شوند و از اصول و معیارهای پژوهشی آگاهی لازم را کسب نمایند، لازم است در دانشگاه‌ها، واحد درسی با عنوان اخلاق در پژوهش ارائه شود و انجمن پژوهشی تشکیل گردد تا صلاحیت‌های علمی و اخلاقی پژوهشگران را بررسی نموده و مجوز صادر نمایند. به امید اینکه اخلاق هرچه بیشتر وارد عرصه پژوهش شود.

منابع:

- ۱- احمدی، خدابخش (۱۳۸۷). مباحث اخلاقی در مشاوره و روان درمانی. تهران: نشر دانژه.
- ۲- بابایی، رضا (۱۳۹۰). درباره اخلاق پژوهشی، ۱۳۹۰/۳/۱۰ برگرفته از <http://rezababaei.blogfa.com>
- ۳- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). غررالحکم ودررالکلم، جلد هفتم. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۴- خالقی، نرگس (۱۳۸۷). اخلاق پژوهشی در حوزه علوم اجتماعی. فصل نامه اخلاق در علوم و فن آوری. سال ۳ (۲۰۱۳).
- ۵- دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی (۱۳۹۰). اخلاق خرفه ای در حیطه علوم پزشکی. برگرفته از ۱۳۹۰/۱۰/۲۱ <http://methics.loxblog.com>
- ۶- دلاور، علی (۱۳۸۳). روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی. چاپ شانزدهم. تهران: موسسه نشر ویرایش.
- ۷- سلطانی فر، فرهاد (۱۳۹۰). اخلاق در پژوهش. ۱۳۹۰/۸/۸ برگرفته از <http://karshenasan.blogfa.com>
- ۸- شریفی، احمدحسین (۱۳۹۱). آیین زندگی اخلاق کاربردی. قم: نشر معارف.
- ۹- شریفی، حسن پاشا و نسترن شریفی (۱۳۸۹). روش های تحقیق در علوم فتاری. تهران: انتشارات سخن.
- ۱۰- شهریار، حمید (۱۳۸۶). حریم خصوصی و جامعه اطلاعاتی: فصلنامه پژوهش های فلسفی و کلامی. دانشگاه قم. بهار و تابستان، سال هشتم، شماره (۴ و ۳).
- ۱۱- فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۳). خاستگاه اخلاق پژوهش. دو فصلنامه آیین میراث. سال دوم. شماره ۴ (۲۷).
- ۱۲- فروغی، محمد علی (۱۳۹۱). سیر حکمت در اروپا، جلد اول. مشهد: انتشارات زوار.
- ۱۳- کرمی، خدابخش (۱۳۸۰). اخلاق در پژوهش و نگارش. تهران: انتشارات مرشد.
- ۱۴- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳). بحارالانوار- جلد ۷۰. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۱۵- واحد جوان، وحید (۱۳۹۰). اخلاق در پژوهش. ۱۳۹۰/۹/۲۰ برگرفته از: <http://akhlaghporsemani.ir/conten>